

Adorno — Horkheimer: Sociološke studije

Školska knjiga, Zagreb, 1980.

Horkheimerov termin »kritička teorija društva«, s kojim je u početku bio upoznat samo mali dio intelektualaca, ušao je kao naziv »Frankfurtska škola« u opću sociološku i filozofsku jezičnu upotrebu. Prevođenjem djela najvažnijih autora »Frankfurtskog kruga«: Adorna, Horkheimera, Marcusea, Habermasa i mnogih drugih i naša se čitalačka publika bolje upoznaje s njihovim djelovanjem, usko povezanim uz postojanje Frankfurtskog instituta za socijalna istraživanja (Institut für Sozialforschung) i njegova istolmena časopisa »Zeitschrift für Sozialforschung«.

Tako se u izdanju Školske knjige 1980. godine pojavljuje knjiga Adorna i Horkheimera: *Soziologische Exkurse*, (u prijevodu Sanje Rolč, *Sociološke studije*).

Ova knjiga, u stvari, po autorima, jedan tom Frankfurtskih priloga sociologiji, sastavljena je od dopunjenih i proširenih predavanja pripremljenih za Radio Hessen sredinom pedesetih godina. Svojom koncepcijom i didaktičkim karakterom knjiga se odvaja od brojnih koje pretendiraju da budu udžbenici sociologije ili uvode u znanost o sociologiji. Za to joj, po mišljenju autora, nedostaje sistematičnost i cjelovitost, jer materijali o kojima se govori »plod su slučajnog izbora diktiranog nastankom predavanja.« U analizu nije uzet pojam zajednice ili države, čak ni politike, ali su uzeti pojmovi društvo i ideologija. No, kao što u predgovoru napominje Žarko Puhovski, to je i tipično za brojne ra-

dove iz kruga kritičke teorije, jer odgovara inzistiranju na posredovanju, a ne na institucijama.

Autori posebno naglašavaju da je »tvorac knjige Institut für Sozialforschung kao kolektiv. Prilikom pripreme predavanja svi su se suradnici međusobno pomagali.«

Knjiga se sastoji od 12 zasebnih tekstova koji obrađuju osnovne pojmove i neka od iskustava eksperimentalnih istraživanja suvremene sociologije: Pojam sociologije, Društvo, Individuum, Grupa, Masa, Kultura i civilizacija, Sociologija umjetnosti i muzike, Sociologija i empirijsko društveno istraživanje, Obitelj, Proučavanje lokalne zajednice, Predrasuda, Ideologija. Adorno i Horkheimer napominju da je »redosljed razmatranja u knjizi takav da su najprije izabrani i prodiskutirani neki sociološki pojmovi — koji možda i nisu najvažniji, ali omogućuju učeniku da spozna dio problematike cjelokupnog područja — a potom je riječ o stanovitim materijalnim oblastima i grupama sadržaja. Podvojenost materije odgovara podvojenosti sadašnje konfiguracije sociologije na teorijsko mišljenje i empirijsku provjeru...«

Očigledno je da je ovdje riječ o teorijskoj sociologiji, jer su sve kategorije izvedene povijesno i većina početnih referencija u pojedinim tekstovima potječe iz antičke filozofije.

Temeljna razlika između onog što se počevši od Comtea, naziva »sociologijom«, od Platona, Aristotelova pa čak i Hegelova filozofskog učenja o društvu, po autorima nije puka predmetna razlika, nego razlika u poimanju i metodi. Ideal velike filozofijske tradicije bio je za razvoj učenja o društvu iz apsolutnih načela bića. No, od kada se pojavljuje »sociologija«, njezina je ambicija bila posve suprotna. Ona se, poput prirodnih znanosti, htjela emancipirati od svake teologije i zadovoljiti se pravilnim kauzalnim povezanostima. Pa ipak, sociologija nije posve izgubila teorijski element, koji je, s jedne strane prešao u obličje više ili manje nevezanih skica totaliteta, a s druge strane u obličje metodologije, epistemologije i formalnih socioloških disciplina.

Da bi se ostvarila kao kritika društva, sociologija mora o društvenom razmišljati kroz napetosti između institucionaliziranog i živućeg. Sociologiji koja želi spoznati samo »pozitiv-

no» prijeti opasnost ga izgubi svaku kritičku svijest.

Izraz Realsoziologie (sociologija činjenica), u stvari je sociologija koja želi biti ili isključivo znanost oblika društvenosti — tzv. formalna sociologija, ili se želi ograničiti na već određena područja društvene zbilje pukim opisivanjem i konstatacijama ne razmišljajući pri tome o cjelovitom sklopu društva. Ideal postaje znanstvena točnost kao takva, ne vodeći računa o značenju onoga što se spoznalo. Još je 1939. godine Robert S. Lynd upozorio na tu opasnost, tvrdeći da je prikupljanje znanstvenog materijala za vlastite ciljeve postalo »fetiš koji je svrha samom sebi«, jer se više uopće ne pita čemu služi cjelokupno djelo.

U studiji »Sociologija i empirijsko društveno istraživanje« autori naglašavaju da se empirijsko društveno istraživanje ne može smatrati tek jednom od posebnih oblasti sociologije, jer je u neporecivoj napetosti spram svih njezinih grana, kojima istodobno i služi«. Ograničenost istraživanja na iz konteksta izdvojene predmete, onemogućuje shvaćanje totaliteta društva, a time njegovim rezultatima osigurava tek periferan značaj. Držati se sigurnih i provjerenih podataka, i diskreditirati svako istraživanje o bitku pojava kao »metafiziku«, po mišljenju autora prijeti da ograniči empirijsko društveno istraživanje na ono nebitno. Problemi sociologije su u aktivnom odnosu između čovjeka i prirode i objektivnih oblika socijalizacije, tako da, primjereno tome »empirijsko društveno istraživanje treba da pojedincu, pa i samoj kolektivnoj svijesti predoči rigorozno i bez idealiziranja objektivnost pojma društvenosti ...«

Studija »Sociologija umjetnosti i muzike« polazi od opredjeljenja za umjetnost kao predmet istraživanja koja bi trebala da otkrije »nesvjesnu historiografiju društva«. Sociologija kulture ne može se iscrpiti u sagledavanju društvenog konteksta u kojem djeluju umjetnička djela, već u produblivanju njihova društvenog smisla, a time i smisla roba koje danas često nadomještaju umjetnička djela. Sociologija kulture ne može ostati izvan relacija koje tvore međusobno prožimanje kritičkog mišljenja o duhu koji vlada epohom i proučavanja stvarnih društvenih odnosa. Jer jedino takav pristup omogućuje adekvatno uključivanje napetosti između sadržaja

i forme, a upravo to je ono bitno u umjetničkim djelima. Tek su nedavno problemi forme i umjetničke figuracije koji su do tada bili domena povijesti kultura i distancirane od društvene zbilje, postali dijelom sociološkog razmatranja umjetničkog djela. Najvredniji dokaz za to je djelo Arnolda Hausera *Socijalna povijest umjetnosti i književnosti*, 1953. godine. Hauser naizmjenice razvija bitno estetske i društvene momente jedne iz drugih, a rasvjetljavanje umjetničkog detalja »konzistentnim i elaboriranim prikazom društvenog procesa«, kako se u tekstu ističe, otvara Hauser mogućnost sinteze.

Autori upozoravaju i na značajno proturječje koje se sve više produbljuje između društva i nove umjetnosti, jer još nije shvaćena u svom društvenom značenju. Za sociologiju umjetnosti od odlučujućeg je značenja da shvati taj podvojeni odnos u njegovoj društvenoj posredovanosti, umjesto da se automatski stavi na stranu društveno najbrojnijih redova. »U svakom slučaju, to je probni kamen društvene spoznaje i sposobnosti njezinog prodiranja u pojave vlastitog vremena, a ne lažna sigurnost s kojom oni što su kasnije rođeni mogu klasificirati prošle događaje.« Danas je ta neusklađenost dospjela do krajnjih granica, što asocijalnom aspektu moderne umjetnosti pridaje specifično značenje. Ona je još uvijek kamen spoticanja u jednoličnom životu suvremenog društva, a izaziva bijes »normalnosti«, koja upravo na taj način odaje svoju lažnost.

Posebnu pažnju autori su poklonili muzici, odnosno identifikaciji socijalnog u glazbi. »Može se primijetiti da je muzici duboko svojstven odnos prema kolektivu — njezina se polifonija ne može odvojiti od nje, pa čak i imaginarne, množine pjevača, a sva polifonijska muzika ukazuje po svom imanentnom smislu na pluralitet. No, taj se odnos ne smije interpolirati kao prvobitno stvaranje zajednica. To je moguće samo u jednom idealiziranom smislu, tj. izvedeći društvene procese iz procesa društvene nadgradnje. Ono što se muzici pripisuje kao bitno pripadna snaga stvaranja zajedništva, zapravo je njezina disciplinarna funkcija ...« Uočljiva je dvostrukost kojom se društvo »prikazivalo« u muzici: vlastiti životni proces u oblicima muzike, te kao autoritet pomoću snage i prodornosti novih oblika, pri čemu je stav pojedinaca pre-

ma ovima imao značaj identifikacije. Ono što se odvojenom promatranju pokazuje kao djelovanje muzike u smislu njezine društvenotvorne snage, u stvari je ritualizirano ponavljanje integracijskih mehanizama vladajućeg društvenog uređenja. Posebna funkcija muzike, koja joj je pribavila primat u 19. stoljeću i omogućila joj da prisvoji ideju »umjetničke religije« wagnerovskog tipa, sastojala se u tome što je ona u individualističkom društvu naizgled stalno budila svijest, izražavajući idealizirano osjećaj zajedništva kao već ostvaren. Kao presudni za prevladavanje ovakvog odnosa prema sociologiji muzike, u tekstu se navode doprinosi Webera i Blaukopfa, koji su mogućnost razvoja muzike postavili u korelativni odnos prema racionalizaciji čovjekova svijeta uopće, odnosno prema njegovom ovladavanju prirodom.

Vođena su bila u okvirima Instituta i značajna istraživanja različitih aspekata muzike i muzičkog života, na predlošcima djela Igora Stravinskog i jazz-glazbe. Potvrđeno je da mišljenje o muzici u sociološkim kategorijama određuje njezino proizvođenje kao potrošnog dobra, dok njezino društveno razumijevanje ovisi o specifičnoj tehnici kojom se realizira. »Jazz tako formulira shemu identifikacije: time što individuum briše samog sebe i priznaje svoju ništavnost, može sudjelovati u moći i velebnosti kolektiva u koji je uključen. Neprestano ponavljanje pospješuje taj ritual identifikacije i prilagodbe sve dok ne postane drugom prirodom slušaoca.« Autori smatraju da je budućnost sociologije muzike u postavljanju smislenih pitanja i određenja njezinog značenja u društvenom totalitetu.

Da bi uopće raspravljali o ideološkoj kritici, odnosno ideologiji, Adorno i Horkheimer upozoravaju da je ideološko učenje samo dio povijesnog kretanja i da je funkcija pojma ideologije podložna povijesnim mijenama. Potvrđujući ovaj stav, u težnji da se što potpunije eksplicira pojam ideologije, dotiču brojne povijesne momente klasičnog ideološkog učenja. Za razmatranje strukturalnih promjena i funkcionalnih transformacija pojma odbran je odnos Ideologije i građanskog duha. Ideologija u razvijenoj tržišnoj ekonomiji prestaje biti nužna. U neposrednom odnosu moći nema mjesta za ideologiju. »Ideologija je danas stanje svijesti i neosviještenosti masa kao objektivnog duha, neljudskih proizvoda

koji takvo stanje imitiraju i ponavljaju još u gore obliku. Ideologija u pravom smislu vlada tamo gdje postoje odnosi moći koji su za njih same nesagledivi, posredovani, a time i ublaženi.« Autori su mišljenja da se u istočnom bloku pojam ideologije učinio instrumentom koji treba da sprečava pobunu misli, kao i one koji se na nju odvažaju. Zbog toga je sam pojam izgubio svoju moć u sklopu znanstvenog tržišta što ujedno znači da je izgubio i svoj kritički sadržaj, a time i vezu sa Istinom.

Teorijska konstrukcija ideologije ovisi isto tako i o onom što zaista djeluje kao što obrnuto određenje i prodornost ideologije pretpostavlja teoriju. O ideologiji se smisleno može govoriti samo u onoj mjeri u kojoj duhovna tvorevina proizlazi iz društvenog procesa kao nešto autonomno i supstancijalno. S krizom građanskog društva ideologija kao da gubi svoj predmet. »Duh se podvaja na kritičku istinu, koja se lišava privida i ostaje ezoterična prema neposrednim društvenim povezanostima i planskom upravljanju onim što je nekoč bilo ideologija.« Tako ideologija postaje jednostrano priznavanje onog što postoji, gotovo i ne negira da je sve tako kao što jest i njezina se vlastita neistina stanjuje u aksiom prema kojem i ne bi moglo drugačije nego što jest. Ideologija postaje prijeteća slika svijeta, ne samo što je prožeta propagandom, nego i po svojem vlastitom obličju, ona prelazi u teror. Razjašnjenje ovoga odnosa trebalo bi da proizađe iz približavanja zbilje i ideologije, koje otvara mogućnost da se i malim duhovnim naporom »zbaci istovremeno svemoguću i ništavnu privid«.

Ranka Kovačević

Jovan Mirić:
*Pluralizam interesa i
samoupravna demokracija*

Centar za kulturnu djelatnost
Zagreb, 1981.

Rad dr Jovana Mirića napisan je u okviru projekta *Funkcioniranje i ostvarivanje delegatskog sistema*. No autor se ne ograničava na to da razmatra ili čak ponavlja osnovne principe delegatskog sistema, pretpostavljajući s pravom da su općepoznati. Problem samoupravne demokracije analizira u širem kontekstu samoupravljanja te općenito u kontekstu interesa i proturječja društva i javne vlasti u prijelaznom razdoblju. Njegovo je osnovno polazište, što ga je na plodonosni način već iskoristilo u nekim drugim radovima, jest da problematiku samoupravne demokracije valja razmatrati s aspekta relacije rada i politike. Dok je konstitutivni faktor buržoaske demokracije privatno vlasništvo, po mišljenju je autora za samoupravnu demokraciju bitno da predstavlja uređenje odnosa među ljudima, utemeljeno na *konstituciji rada*. Svi su drugi odnosi utemeljeni ili treba da budu utemeljeni na toj osnovnoj činjenici. »Demokracija rada«, kao karakteristika političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i svake autentične demokracije prijelaznog razdoblja proizlazi iz suverenosti rada, znači zapravo samo »legalizaciju« osnovne činjenice da je rad temelj i kriterij socijalnog položaja čovjeka i njegove društvene uloge u društvu prijelaznog razdoblja. Autor nastoji pokazati u čemu se marksovska bazična radna pozicija razlikuje od klasične politekonomske teze koja je kod utemeljivanja privatnog vlasništva i socijalnog položaja društvenih grupa i pojedinaca također polazila od sposobnosti i rada. Polazeći od pretpostavke da je društvo prijelaznog razdoblja zasnovano na inherent-

noj heterogenosti interesa, autor (uz implicitnu i eksplicitnu kritičku poziciju spram monističkog staljinizma i parlamentarnog partijskog pluralizma) polazi od teze o pluralističkoj prirodi samoupravne demokracije i zapravo svake autentične demokracije u socijalizmu. Demokracija rada nije, međutim, samo neka demokracija ćelija producenata, nego obuhvaća sve razine i sva područja društvenog života; svoju istinsku prirodu zadobija samo u onoj mjeri u kojoj socijalizira privatno vlasništvo i time ujedno stimulira stvaralačko obogaćivanje odnosa najvećeg broja ljudi na svim područjima društvenog rada i upravljanja.

Autor ne izbjegava ni problem legitimnosti koji se obično tretira samo u vezi s buržoaskom državom i buržoaskom demokracijom, a zanemaruje u razmatranju političkog sistema prijelaznog razdoblja. Nasuprot transcendentnom i juridičkom principu legitimnosti postavlja »organski«, određujući ga kao: »Rad je zakon«, kritički odbacujući tezu o »dokidanju rada« (A. Gorz). Politička vlast u socijalizmu i pluralizam samoupravnih interesa dobijaju svoju legitimnost upravo u socijalizaciji vlasništva i vlasti, uslijed čega je legitimnost ugrožena svim oblicima političkog otuđenja (kult ličnosti, partitokracija itd.)

Samoupravna demokracija neizbježno je povezana s problemom slobode koje se provlači kao crvena nit kroz čitavo djelo, a principijelno je razmotren u uvodnom poglavlju. Demokracija rada u biti je »pokret za slobodu« no ujedno je nužno vezana za organizaciju osnovnog protagonista te slobode, proletarijata, i svih slojeva koji prelaze na pozicije rada. Demokracija ima svoj ljudski temelj koji uključuje razvoj bogatih ljudskih ličnosti. »Izgrađivanje političkog subjektiviteta jedna je od bitnih pretpostavki demokratskog pluralizma samoupravnih interesa.« (str. 34 —!) Svi principi samoupravne demokracije moraju biti zasnovani na principu rada a ne na apstraktno slobodnoj igri interesa.

S tih polazišta autor nakon toga skicira neke bitne dimenzije samoupravne demokracije koja je bitno definirana pluralizmom interesa. Nasuprot liberalnoj koncepciji koja princip jednakosti suprotstavlja principu slobode (što je povezano s dualizmom političke države i građanskog društva) autor naglašava da se zajednica demokratski može konstitui-

rati samo ukoliko poštuje kriterij jednakosti, što je opet moguće samo ukoliko zajednica nije utemeljena na privatnom vlasništvu (ili bilo kojem drugom obliku vlasničkog monopola), nego na »konstituciji rada«. U socijalizmu se ne radi o nekoj apstraktnoj jednakosti, nego o socijalizaciji šansi, o stvaranju jednakih mogućnosti na osnovi rada. Razlike koje proizlaze iz jednakih šansi, legitimne su te stoga nužno pretpostavljaju i legitimnost razlika u stajalištima i mišljenjima te interesima socijalnih i etničkih grupa. Autor iz toga logički izvodi nužnost samoupravnog toleriranja tih razlika što ne znači tolerancija spram nesamoupravnih i protusamoupravnih gledišta i interesa. U polemičkom kontekstu, koji je jedna od općih karakteristika ove studije, autor samome sebi postavlja pitanje da li je uopće moguće spojiti samoupravljanje i demokraciju. Ukoliko samoupravljanje shvaćamo kao paradigmatički politički oblik prijelaznog razdoblja, a ne kao organizaciju besklasnog društva (komunizam), samoupravljanje implicira demokraciju kao klasno posredovanu vlast, gdje je demos supstrat općeg interesa (zajednice).

Dr Mirić s pravom insistira na tomu da su proturječnosti i konflikti interesa konstitutivna karakteristika samoupravnog pluralizma interesa i samoupravne demokracije. Samoupravljanje i delegatski sistem stvaraju, doduše, neposredne veze u svim temeljnim oblicima povezanosti (udruženi rad, interesne, mjesne i društveno-političke zajednice), omogućavajući da se u njima izraze interesi svih osnovnih socijalnih grupa, no glavni je problem upravo usklađivanje interesa. Glavnim zadatkom delegatskog sistema smatra upravo usklađivanje tih interesa i to na kriteriju interesa radničke klase. Autor navodi niz hipoteza kojima bi se moglo verificirati da li se takav interes kao dominantna struktura realizira, upozoravajući ujedno na niz socijalnih prepreka zbog kojih postoji velika (ne samo potencijalna) opasnost da se slobodna artikulacija interesa izrazi i u deformacijama grupnog vlasništva i političkog partikularizma. Kako bi klasni interesi radnika postali »konstitucija zajednice«, radničkoj je klasi potrebna politička organizacija, Savez komunista, koji nije samo misaona »elita« nego politička partija koja djeluje čak i protiv »tiranije« dnevnih interesa samih radnika (uza svu slobodu izražava-

nja njihovih parcijalnih interesa) u interesu cjeline i u ime dugoročnih interesa radničke klase, njezine dominantne uloge u društvu te protiv različitih oblika privatizacije i monopola. Pisac obrazloženo naglašava da uloga Saveza komunista nikada nije bila toliko složena kao što je to u prilikama samoupravnog pluralizma koji od nje traži čak i to da se oblikuje, kao u svakoj fazi revolucije, u novi »tip« partije.

Samoupravna demokracija pretpostavlja sve veći udio samoupravnog normiranja društvenih odnosa i samoupravnog prava koje postaje pravo rada. Pravo i samoupravno pravo postaju faktor socijalističke pravednosti, socijalističke jednakosti, podružštvljanja vlasništva i uspostavljanja vlasti rada umjesto vlasti privatnog vlasništva. Posebna je vrijednost ovog dijela monografije u naglašavanju pozitivnosti funkcije normative regulative (uz kritičko stajalište spram stalnog mijenjanja normi) za pluralističku socijalističku demokraciju, koja upravo treba da bude zasnovana na samoupravnom redu, na pravnoj sigurnosti i mogućoj predvidljivosti postupanja samoupravnih i svih drugih subjekata. Pluralizam centara koji zadaju norme podjednako je zakonitost samoupravne demokracije kao što su postojeći socijalni odnosi, postojeća distribucija moći u društvu te pretjerano širenje prava »bez pokrića« uzrok dosta velike proširenosti nepoštivanja (samoupravnih normi, što može djelovati, smatra autor, samo u korist uzurpacije moći radničke klase. Autor pledira za povećavanje svijesti o vrijednosti (samoupravnog) prava i normi kao jednom od bitnih uvjeta za stvaranje novoga etosa samoupravljanja i time uvjeta za postupno odumiranje prava i politike.

Posebnu ulogu u samoupravnom pluralizmu i delegatskom sistemu pisac pripisuje često zanemaranom pitanju — spoznaji i organizaciji interesa. U spoznaji interesa vidi proces u kojemu se interesi i otkrivaju i stvaraju te u kojemu se potvrđuje i oblikuje politički subjektivitet mnoštva subjekata kao pretpostavka samoupravne demokracije. Proces spoznaje interesa može zahvatiti cjelinu, dakle i društveni kontekst nekog interesa samo ukoliko je na poziciji rada. Spoznaja interesa kao spoznaja društveno-političkog i društveno-povijesnog konteksta za pisca je »središnje političko pitanje teorije i prakse

socijalističkog samoupravljanja» (str. 164!). Politički sistem socijalističkog samoupravljanja utemeljen je na radu te kao politički oblik on mora osigurati diktaturu proletarijata; ne u obliku apstraktne monolitnosti nego uz puno poznavanje osobnosti i posebnosti. Zato što ima nužno politički karakter, samoupravni pluralizam se mora od privatizacije čuvati upravo kriterijem radničko-klasnog interesa.

U uobičajenim raspravama o pluralizmu interesa i samoupravnoj demokraciji pitanje je javnosti i odgovornosti tretirano samo usput ili je uopće zanemareno. Posebnu odliku Mirićeva rada stoga valja vidjeti i u tome da je vanredno zaoštrio upravo ovaj aspekt samoupravne demokracije te mu dao aktualni naglasak u posebnom odjelku svoje studije. Javnost jest bitna pretpostavka i konstituens samoupravne demokracije. Javnost se na poseban način pokazuje u političkom i samoupravnom jeziku kojemu je strano frazerstvo što ga autor opravdano osuđuje kao jednu od slabosti našeg društvenog života. Javnost autor također smatra i bitnim uvjetom odgovornosti. Upozorava na paradoks da je odgovornost u sferi materijalne proizvodnje potanko uređena i sankcionirana dok je u nematerijalnoj sferi i posebno s obzirom na javne funkcije nesankcionirana ili zasnovana na fluidnim kriterijima. Zauzima se za veću odgovornost sredstava informiranja koja neizbježno imaju i formativnu funkciju. Veća uloga javnosti u kadrovskoj politici i demokratski izbori nosilaca javnih funkcija zajamčuju i veću političku odgovornost, koja je, sučeći po broju ostavki, kod nas još uvijek na relativno niskom stupnju. Kritizira prenošenje odgovornosti za nesamoupravno donesene odluke na samoupravne organe. Stupanj političke odgovornosti, koja u samoupravnom pluralizmu postaje veoma široki pojam, u krajnjoj konsekvenciji određuju vlasnički odnosi; stupanj delegatske odgovornosti srazmjeran je poziciji interesa rada što je zauzimaju delegati. Osnova svake samoupravne odgovornosti je stoga radna odgovornost koja je ujedno jezgra samoupravne demokratske političke kulture.

Samoupravna demokracija i pretpostavlja i stvara novu političku kulturu. Imanentan joj je ujedno i kolektivan rad i kolektivno rukovodstvo, koji se protive svakoj privatizaciji i uzurpaciji vlasti, kakva je groteskni oblik za-

dobila upravo u staljinizmu. Samoupravljanje se protivi koncentraciji moći u rukama pojedinaca i užih grupa, diktira političku deprofesionalizaciju i implicira društvenu odgovornost svakog pojedinačnog učesnika u procesu odlučivanja i kolektivnu odgovornost svih organa. Pisac naglašava da se radi o toliko dalekosežnoj promjeni da ona zahtijeva i pretpostavlja potpuno novi način proizvodnje života. Samoupravna politička kultura koja nastaje u interesno heterogenom te stoga još uvijek nužno političkom društvu, zahtijeva ograničavanje vlasti, kojemu pripada upravo i kolektivno odlučivanje i vođenje. Stalna demokratska borba mišljenja, kritika hijerarhijskih odnosa, ograničavanje samoreprodukcije političkih autoriteta i demistificiranje političkih funkcija, zahtjevi su i faktori nove političke kulture, koja socijalističkoj demokraciji nalaže i riskiranje, a nalaže i uvjerenje da je političku funkciju moguće i časno napustiti, naglašava autor.

Za čitavo je Mirićevo djelo karakteristično da govori o problemu samoupravne demokracije u širem povijesnom i teorijskom kontekstu, a tom je širem okviru posvetio posebnu pažnju u zadnjem dijelu svoje studije. U njemu piše o moći i krizi suvremenog društva, o znanstveno-tehnološkoj revoluciji i o (ne) mogućnosti demokracije, o bipolarnoj blokovskoj hegemoniji i oseci demokracije, te o međusobnoj vezi principa rada i svjetskog mira. To pisca navodi na zaključak da su kriza suvremene demokracije i njoj prirodni etatizam izraz dublje ekonomske, socijalne, političke i ideološke krize suvremenih društava.

Rad profesora dr Jovana Mirića *Pluralizam interesa i samoupravna demokracija* stoga je teorijski utemeljena monografska studija koja obogaćuje našu političku znanost. Slijedeći svoja osnovna polazišta, do kojih je došao u prethodnim opsežnijim radovima (*Interesne grupe i politička moć, Rad i politika*) autor ovdje raščlanjuje temeljnije dimenzije samoupravne demokracije, zasnovane na delegatskom sistemu. Njegovo je polazište da samoupravna demokracija mora priznavati pluralizam interesa i da je stoga pluralistička priroda imanentna karakteristika demokracije u socijalističkom samoupravljanju. Pri tom samoupravljanje ne uzima kao nekakav idealni oblik komunističke budućnosti, nego kao proturječnu i konfliktnu zbilju društva prije-

laznog razdoblja u kojemu se zbiva proces destruiranja i podruštvljavanja privatnog vlasništva u društveno vlasništvo. Takvo prijelazno društvo Mirić smatra političkim društvom koje, dakle, još uvijek (uza sve transformacije) zahtijeva politiku kao posredničku djelatnost između različitih interesa.

U temelju čitavog njegovog razmatranja jest plodno polazište koje polazi iz kategorije rada. Iako bi daljnje obrađivanje te teme zahtijevalo još detaljnije raščlanjivanje nekih karakteristika same kategorije rada (primjerice podjele rada) a po mojem bi mišljenju valjalo u potankostima obraditi i neke u radu zacrtane komponente (primjerice nacionalno pitanje), piscu moramo priznati da je u selekciji problema obuhvatio bitne dimenzije samoupravne demokracije, povezujući ih u dosta koherentan koncept, koji je povezan upravo pristupom, zasnovanim na poziciji rada. Autor originalno uključuje u razmatranje samoupravne demokracije problematiku legitimnosti, određuje se prema pitanjima dijalektike jednakosti i slobode, osvjetljava problem samoupravne tolerancije, utemeljuje nužnost organiziranja i spoznaje interesa, dodjeljuje odgovarajuće mjesto normativnim aspektima, zaoštrava i aktualizira pitanje javnosti i odgovornosti, naglašava značenje i funkciju samoupravne političke kulture i kolektivnog rukovođenja. Rad je na primjeren način dokumentiran brojnim izvorima iz domaće i strane literature. Jasno određuje svoje alternative stavovima s kojima se ne slaže.

Njegov je stil živahan, kao što i odgovara radu koji nije nikakva hladna analiza, uvijena u apstraktni jezik, nego angažirana rasprava koja ne želi samo opisivati i objašnjavati nego i oblikovati samoupravnu demokratsku svijest. Za scijentističkog bi pozitivista to, dakako, bio nedostatak, no radi se o izrazitoj prednosti koja je nužna metodološka karakteristika pristupa koja politologiju shvaća u funkciji socijalne revolucije.

Valja pohvaliti autorovu kritičku poziciju spram zapreka i deformacija samoupravne demokracije, u cjelini zasnovanu na želji da se ubrza proces transformacije društvenih i političkih odnosa, utemeljenih na delegatskom sistemu.

Adolf Bibič

Prijevod: Nadežda Čačinović-Puhovski

Manfred Hättich: Grundbegriffe der Politikwissenschaft

Drugo nepromijenjeno izdanje
Wissenschaftliche Buchgesellschaft
Darmstadt, 1980.

Autor knjige profesor je politologije na Johannes Gutenberg-Universität u Mainz u i spada u poznatije zapadno-njemačke autore koji se bave politologijom. Naime, pored ove knjige, Hättich je autor knjige pod naslovom *Lehrbuch der Politikwissenschaft* (1969.) (Priručnik političke znanosti, prvi i drugi tom) i niza radova s ovog područja. Ova knjiga ide u red radova koji imaju pretenziju obrađivanja fundamentalnih pitanja politologije. Ovakvi radovi nisu rijetkost u zapadno-njemačkoj politologiji, naprotiv. U sklopu potonjih navodimo knjigu Hansa Kammlera *Logik der Politikwissenschaft* (Akademische Verlagsgesellschaft, Wiesbaden, 1976.) u kojoj se obrađuju temeljni formalne logike i mogućnosti njezine primjene u politologiji i ostalim socijalno-duhovnim znanostima. Za razliku od zapadno-njemačkih duhovnih kretanja u oblasti politologije, koja smjeraju propitivanju i motrenju temeljnih pitanja i problema ove znanosti posredstvom ovakvih knjiga, to se ne bi moglo kazati i za naša duhovna kretanja kojima nedostaju ovakve ambicije i pretenzije, a pozivanje na »mladost« politologije kao relativno nove znanosti nije i ne može biti isprika za nedostatak ovakvih radova kad je riječ o našim politolozima.

Po čemu je moguće knjigu uvrstiti u red onih koje se bave temeljnim pitanjima i problemima politologije? Upravo po tome što se autor prihvatio vrlo nezahvalnog ali nadasve vrijednog posla obradbe i utvrđivanja relevantije pojmova u znanosti tj. politologiji.

Za svaku znanost pojam je temeljni element i instrument zahvaćanja (begrif, begreifen) onog što se želi zahvatiti, promatrati kao predmet, kao ono što je predmetnuto ili kao »općenita zamisao, misaoni korelat bitnih svojstava« nekog predmeta.

Iz autorova shvaćanja važnosti pojmova za znanost i u znanosti proizlazi sljedeće: »Pojmovi su u jednom pragmatičkom smislu, instrumenti znanosti«. (str. 8) Ukoliko su oni pragmatički determinirani, utoliko oni imaju i pozitivan smjer u znanosti. To znači da oni, prema autorovu sudu, svoju uporabljivost iskazuju na taj način što kao instrumenti služe znanstvenoj spoznaji. Ono pri čemu treba inzistirati kod konstrukcije i tvorbe novih pojmova jest precizan i jasan postupak, kao i pravovaljana uporaba pojmova i njihovo razgraničavanje sa srodnim pojmovima ili pojmovnim parovima. Autora ne zanima filozofijsko i semantičko značenje pojmova koliko njihova instrumentalnost za spoznajni proces u znanosti. Kako obrađuje temeljne pojmove u politologiji, on ističe da je ophođenje s temeljnim pojmovima isto kao i ophođenje s jednom od teorija. Evo što o temeljnom pojmu unutar znanosti kaže: »Temeljni pojam pojedinačnih znanosti operacionalni je pojam koji s apsolutnim nacrtom istine ima malo posla.« (str. 12) A sada nešto i o onom esencijalnom tj. o sadržaju koji govori o temeljnim pojmovima u politologiji. Pojmovi: »politika«, »vladavina«, »poredak«, »autoritet«, »vlast«, »vodstvo«, »politički stav«, »moć«, »politički sustav«, »integracija«, »legitimnost«, »konzensus«, »tvorba političke volje«, »država«, »politička reprezentacija«, po autoru su temeljni, fundamentalni pojmovi politologije. Kao što se primjećuje, prevladavaju pojmovi iz sistemske teorije.

Način obrade pojmova. Navedene pojmove analitičkim postupkom promatra putem triju međusobno povezanih analitičkih razina. U prvoj analizira funkciju fundamentalnih pojmova politologije kao i njihovu relevantiju za praksu politike. Na drugoj, slijedi definiranje potonjih, a na trećoj, tako definirane pojmove analizira kao moguće predmete odnosno predmetna okružja politologije. Pri definiranju fundamentalnih pojmova politologije autor se drži sljedećeg postupka: Uz vlastitu definiciju nekog od navedenih pojmova, koristi definicije i drugih autora, i daje teorijsko objašnjenje pojma u kojem želi

pokazati i ukazati na duhovno porijeklo pojma iz kojeg je crpio elemente za vlastitu definiciju. Njegova definicija pojma »moć«, koja duhovno porijeklo vuče iz Max Weberove definicije, najprimjereniji je dokaz njegova postupka pri definiranju pojmova. Funkcija definicije kao logičkog posla jest da se njome ... »određuje sadržaj nekog pojma...« te putem nje doznajemo ono što jest sadržano u pojmu.

Pri imenovanju znanosti koja se bavi istraživanjem politike i fenomenologije politike autor se služi pojmom »politička znanost«, što je vrlo diskutabilno. Naposljetku, koja znanost nije ili ne bi mogla biti politička? Koliko god da je radio na temeljnim pojmovima politologije, utoliko je u potpunosti zaobišao problem pojmovnog imenovanja ove znanosti što iziskuje podrobniju filozofijsku i semantičku analizu s obzirom na postojanje mnoštva pojmova kojima se nastoji imenovati ova znanost.

Ono što svakako nije izostavio jest problem vrednovanja. Po njemu politologija mora biti ona znanost koja će poslužiti *postojećem*, koja će mu omogućiti nesmetano funkcioniranje. Ova instrumentalno-funkcionalno-utilitarnička uloga politologije ne razlikuje se od uloga ostalih pojedinačnih znanosti u kapitalističkom i socijalističkom društvu: one moraju biti u svrsi postojećeg, jer po mišljenju izvjesnih, tek onda ispunjavaju svoju svrhu postojanja i opstojanja u corpusu socijalno-duhovnih znanosti.

Ova će knjiga koristiti svakome koji se bude iole ozbiljno bavio politologijom, nastojeći na njenom napretku.

Andelko Milardović

Anton Rupnik: U znaku »D«

Globus, Zagreb, 1981.

Knjiga slovenskog publicista Antona Rupnika *U znaku D*, koja se pojavila protekle godine u izdanju »Globusa« iz Zagreba, dijelom popunjava jednu veliku i neshvatljivu prazninu u tiskanim izdanjima posvećenim istraživanju suvremenih političkih i privrednih sistema. Naime, postojeća praznina teško je shvatljiva ako se ima na umu da je Savezna Republika Njemačka snažan privredni faktor u međunarodnim ekonomskim odnosima, da zadobiva sve značajnije mjesto u međunarodnim političkim odnosima (posebice nakon Brandtove »Istočne politike«), i da je ona u bilateralnim odnosima s Jugoslavijom u ekonomskom pogledu, naš treći po redu izvozni partner (iza SSSR-a i Italije) a po stavci uvoza naš najznačajniji partner. Pored ovih, uvjetno rečeno »empirijskih«, razloga koji bi trebali ponukati istraživače da usmjere svoju pažnju i interes na područje SR Njemačke, ne treba smetnuti s uma da SR Njemačka pruža nadasve zanimljiv politički i privredni sistem koji čeka da bude znanstveno usvojen (i osvojen). Predodžbe o Zapadnoj Njemačkoj, kao o klasičnoj zemlji zapadne demokracije i kao o »privrednom čudu«, koliko rasprostranjene toliko su i pogrešne. Ilustracije radi: tek na izborima za sedmi, a potom i osmi njemački Bundestag, dvije vodeće njemačke partije SPD i koalicija CDU/CSU koncentriraju u sebi više od 90% glasačkog tijela, što je u ostalim zemljama »zapadne demokracije« notorna činjenica (pri tome mislimo na Sjedinjene Američke Države i Veliku Britaniju). Analogno tome, moglo bi se reći da je »privred-

no čudo« Savezne Republike više odraz interesa drugih, nego li unutrašnjih rezervi i mogućnosti privrede Savezne Republike. No nešto više o svim tezama moguće je naći u knjizi Antona Rupnika.

Prvo poglavlje knjige, koje tematizira nastanak i razvoj Savezne Republike Njemačke kao državne zajednice, u potpunosti može zadovoljiti količinom i kvalitetom informacija koje pruža: od trenutka nestanka III Reicha kao političke tvorevine, preko savezničkog administrativnog upravljanja njemačkim teritorijem do konstituiranja Savezne Republike kao državne zajednice 1949. godine, zaključno s početkom osamdesetih godina. Analizirajući perspektive njemačke države, Rupnik dolazi do interesantnog zaključka koji u mnogome dezavuirá opće rašireno uvjerenje o tome kako je SR Njemačka stabilna zajednica, tako reći obrazac sigurnosti i stabilnosti (zapadnog) svijeta? »Nekadašnji privredni porast je nedostižan. Novih će investicija biti sve manje, a time i sve manje novih radnih mjesta. Nove tehnologije 'gutaju' tradicionalna radna mjesta. Prava nezaposlenost istom prijeti. Država je sama sebi oduzela mogućnost za konjunkturne zahvate, jer je već sada odviše zadužena da bi još mogla angažirati velika sredstva i 'injekcije' ovoj ili onoj grani ili regiji.« (str. 108)

U drugom poglavlju knjige autor prikazuje nastanak i funkcioniranje osnovnih političkih institucija u Saveznoj Republici Njemačkoj: Savezni parlament (unutar kojega se analizira Savezno vijeće i Savezna skupština), kancelar, Savezni predsjednik. Odjeljci 8 do 14 drugog poglavlja posvećeni su prikazu osnovnih političkih stranaka koje djeluju (ili su djelovale) na političkoj pozadini Savezne Republike. Pored analize osnovnih političkih institucija države i političkih partija, u drugom nas poglavlju Rupnik upoznaje s ostalim građanskim institucijama: sudstvo, policija, interesne grupe.

Treće poglavlje knjige, pod nazivom Faktori u privredi i »socijalno partnerstvo« čini po našem sudu najznačajniji i najinteresantniji dio knjige. Ne stoga što je naročito studiozno obrađen (on ne prelazi solidan publicistički nivo ostalih poglavlja), već stoga što o privrednom sustavu Savezne Republike Njemačke faktički nije i pisano. Stoga, koliko god to izgledalo paradoksalno, osamdesetak

stranica trećeg poglavlja Rupnikove knjige čini upravo dragocjen prilog proučavanju suvremenih privrednih sistema.

Možda se autoru knjige može zamjeriti što obilje empirijskog materijala i statističkih podataka nije uobličio u jedinstvenu cjelinu, čime bi privredni sistem Savezne Republike postao nešto jasniji, no Rupnikova manira tijekom čitave knjige jest kvantitativnost. Time on, međutim, pažljivom čitaocu pruža građu za (moguća) vlastita istraživanja. Centralno mjesto u trećem poglavlju zauzima fenomen *socijalno tržišne privrede*, kao sinonim za privredni sustav SR Njemačke (odjeljci 1. 2. 3. i 4. trećeg poglavlja). Osnovne odrednice socijalno tržišne privrede su, s jedne strane slobodna konkurencija privatnih poduzetnika na tržištu roba i usluga, a s druge strane državna kontrola nad pojedinim privrednim granama. Naime, iz načelnog proklamiranja slobodne konkurencije svih privrednih subjekata izuzeti su, »zakonom protiv ograničavanja konkurencije« od 27. 7. 1957, pomorstvo i rječno brodarstvo, zračni promet, zemljoradnja i šumarstvo, morsko i rječno brodarstvo, osiguravajuća i štedna djelatnost, komunalije itd. (šire o tome u knjizi na strani 216). Reguliranje njihove djelatnosti spada u privredno-ekonomske prerogative države. Tako se socijalno tržišna privreda javlja kao svojevrsna »dirigirana« tržišna privreda.

Četvrto poglavlje knjige tematizira oblike javnog informiranja, mnijenja i ukusa. U centru Rupnikove analize nalaze se informativni giganti: »Der Spiegel«, »Der Stern«, »Die Zeit«, te dominantna ličnost prvog čovjeka njemačkog novinstva i žurnalistike Axela Springera.

Završna poglavlja knjige obrađuju federalno ustrojstvo Savezne Republike Njemačke, i perspektive njemačkog naroda s obzirom na postojanje dviju političkih zajednica Nijemaca: Savezna Republika Njemačka i Njemačka Demokratska Republika. Autor uočava da je postojanje dviju njemačkih država politička realnost koja teško da u dogledno vrijeme može biti promijenjena. Autor završava knjigu mišljenjem Michaela Heretha, profesora politologije na Visokoj školi Bundeswehra u Hamburgu o ovom pitanju: »Uklonimo starudiju i ne obmanjujmo sami sebe zauvijek, kaže u biti Hereth. Dobar dio mladih pri tome mu doduše pljeska. Ali je stvarnost takva da

danas nitko ne može promijeniti bonski ustav.« (str. 414). Da pojasnimo Rupnikov zaključak. U zapadnonjemačkoj političkoj terminologiji ne postoji kategorija Saveznog ustava. Postoji samo Temeljni zakon. To znači, da je ustavotvorac imao na umu privremenu osnovu Temelnog zakona — odnosno nije htio donijeti normativni akt koji bi imao snagu ustava, budući da je imao na umu privremenu osnovu podjele njemačkog teritorija. Pažljivim čitanjem partijskih programa koalicije CDU/CSU, najjačeg stranačkog faktora u SR Njemačkoj, lako se može uočiti zahtjev za vraćanjem cjelovitosti njemačkog teritorija. Koliko to god bila, u datoj konstelaciji međunarodnih političkih snaga utopijska, ona ipak ostaje kod dobrog dijela Nijemaca krajnji politički cilj i osnova programa.

Unatoč tome što nemamo niti jedno djelo takova formata posvećeno analizi političkog i privrednog sistema Savezne Republike iz pera domaćih autora s kojim bi bilo moguće usporediti knjigu *U znaku D* možemo umjesto zaključka reći: knjiga pruža veliku količinu informacija i statističkih činjenica koje doprinose upoznavanju SR Njemačke. To što knjiga nema pretenzija da pruži teorijsku analizu privrednog i političkog *modela* SR Njemačke nije nikakav manjak. Može se čak reći suprotno. Autor je dostatnom količinom empirijske građe prepustio svakom zainteresiranom čitaocu da sam kreće u analizu. Vežano s time mogli bismo istaći kao osnovni nedostatak knjige to što građa koja je korištena u knjizi nije citirana na adekvatan način, što otežava eventualnu provjeru pojedinih činjenica i njihovu komparaciju s drugim izvorima. Unatoč tome, knjiga je dobrodošla, posebice u fondu stručne literature studenata politologije a u okviru kolegija »Suvremeni politički sistemi« i »Suvremeni privredni sistemi«.

Damir Šargač

*Vladimir Đuro Degan:
Međunarodno pravo i
međunarodna sigurnost*

Svjetlost, Sarajevo, 1982.

Rad pod gornjim naslovom prošireni je dio studije izrađene u okviru znanstveno-istraživačkog projekta »Evropska sigurnost i suradnja«, na kojem se već šestu godinu radi na Fakultetu političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu.

Nakon kratkog uvoda u prvom poglavlju dr Degan analizira odnos koji postoji između sigurnosti i međunarodnog tretiranja te kategorije. U tom kontekstu on razmatra probleme vezane uz nacionalnu sigurnost država, međunarodnu sigurnost i sistem kolektivne sigurnosti. Sveta alijansa, Liga naroda i Ujedinjeni narodi postavljaju se kao konkretni primjeri pokušaja realiziranja međunarodne sigurnosti. U poglavlju pod naslovom »Evropska konferencija i njezin završni akt« autor polazi od početnih inicijativa za sazivanje Konferencije, te polazi od analize ranih sovjetskih stavova, zapadnih prijedloga i protuprijedloga kao i stavova ostalih zemalja kasnijih sudionica Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji. Iznoseći u grubim crtama tok pregovaranja pisac nešto više pažnje poklanja samom opisu Završnog akta iz Helsinkija, koji promatra kao finalni rezultat dugog procesa pregovaranja i sporazumijevanja 35 zemalja sudionica Konferencije.

U poglavlju pod naslovom »Pregled gledišta u nauci o pravnom domašaju završnog akta« vrlo dokumentirano se iznose različiti stavovi koji postoje u znanosti međunarodnog prava o pitanju karaktera Helsinškog dokumenta. Autor ukazuje na brojne suprotne stavove i iznosi glavne argumente koji se navode u

prilog ili protiv teze o pravnoj valjanosti Završnog dokumenta. Nakon iznošenja tih stavova pisac ističe svoju namjeru da, ne dovodeći u pitanje golemo političko značenje Završnog akta, ispita pravni domašaj polazeći prije svega od odlučujućeg kriterija o tome »da li neizvršenje odredbe u pitanju ili njeno otvoreno kršenje povlači odgovornost po međunarodnom pravu.«

U cilju davanja preciznijeg odgovora na to pitanje autor u dva daljnja poglavlja razmatra praksu postojećih akata s diplomatskih konferencija kao pravni domašaj nekih najvažnijih međunarodnih i unutrašnjih akata koji, također, nemaju ugovorni karakter. Nakon toga on prilazi središnjem pitanju tj. svom određenju domašaja Helsinškog završnog akta. Pri tome je dr Degan nastojao izbjeći zamke u koje se obično upada legalističkom analizom političkih dokumenata, te je najveći dio svog istraživanja koncentrirao na karakter sadržaja, odnosno analizu sadržaja odredbi postavljenih u Aktu. Ne preuveličavajući vrijednost i domete Helsinškog akta dr Degan ističe da »glavna pravna vrijednost leži u njegovoj deklaraciji o načelima«, te da su stanoviti prodori izvršeni u pravcu »prerastanja prava manjina u pravila općeg međunarodnog prava«, a afirmirana su i načela poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Na kraju pisac ukazuje da će od daljnjeg razvoja međunarodnih odnosa ovisiti i vrijednost Helsinškog dokumenta. Međunarodne odredbe u fazi traženja novih putova evropske sigurnosti i suradnje mogle bi biti potrebnije i korisnije nego što su to dosada bile, pod uvjetom da se ne posustane u procesu razvijanja KESS-a.

Uz opsežno korištenje domaće i strane literature autor je koristio niz izvornih materijala. Sve to je utjecalo na to da se njegova studija već danas može promatrati kao značajan i pionirski pokušaj određivanja pravnih dometa Helsinškog dokumenta, ali isto tako i kao solidna pravna analiza ukupnih kretanja nazvanih evropskom sigurnosti i suradnjom. Rad je logički postavljen, obiluje nizom precizno izvedenih analiza, a autor iznosi i svoja vlastita stajališta o razmatranim pitanjima. Sve to doprinosi vrijednosti ove studije, koja je prva takve vrste u našoj dosta skromnoj literaturi posvećenoj KESS-u.

Radovan Vukadinović

Ranko Petković:
*Nesvrstanost, nezavisn,
vanblokovski i globalni
faktor u međunarodnim
odnosima*

Školska knjiga, Zagreb, 1981.

Teorijska misao o nesvrstanosti kao doktrini i međunarodnom pokretu nesumnjivo je u ovih dvadeset godina postojanja izrazila onu nedvosmislenu poziciju dostojnu Jugoslavije i njezine uloge u pokretu nesvrstanosti.

Dru Ranku Petkoviću, profesoru Fakulteta političkih nauka u Beogradu, ne može se umanjiti izuzetan značaj u aktualiziranju ove problematike kako u svom praktičnom, tako i u publicističkom radu. Sigurno je i to da je svojim iscrpnim i analitičnim djelom utjecao na širenje i formiranje jugoslavenskog stava u okviru politike i pokreta nesvrstanosti.

Tri knjige dr R. Petkovića iz ove oblasti, izašle posljednjih godina, mogu se promatrati kao cjelina, ali i kao pojedinačno akcentiranje onih pitanja osobito aktualnih u određenom vremenskom periodu kada su knjige nastajale. A događaji na svjetskoj sceni mijenjaju se brzo.

Prva knjiga *Teorijski pojmovi nesvrstanosti* upoznaje nas sa osnovnim stavovima zemalja članica pokreta, njihovim ciljevima i principima, vidovima institucionalizacije, u odnosu prema međunarodnom pravu te svim drugim faktorima koji čine jedinstvenim stav velike većine zemalja članica međunarodne zajednice.

U knjizi *Velike sile i politika nesvrstavanja* riječ je o odnosu pojedinih velikih sila i politike nesvrstanosti. Mogu se pratiti fazne promjene stavova »velikih« onako kako se mijenjaju njihove unutrašnje prilike, kako se mijenjaju slike na međunarodnom planu i na-

pose, kako jača brojnost i utjecaj zemalja što su odlučile ići mirnim i demokratskim putem rješavanja međunarodnih problema.

Treća knjiga, o kojoj je i riječ, izašla krajem prošle godine u izdanju »Školske knjige« iz Zagreba nosi naslov u kojem je sadržana suština pokreta i politike nesvrstavanja — *Nesvrstanost nezavisn, vanblokovski i globalni faktor u međunarodnim odnosima*. Knjiga je odraz aktualnog trenutka pokreta u proturječnom ustrojstvu međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa.

Od jedanaest poglavlja ove veoma sistematične i u svojoj obradi detaljne knjige, dva su poglavlja osobito zanimljiva — »Pojava tzv. radikalizma u pokretu nesvrstanosti« i »Zapadni utjecaji u pokretu nesvrstanosti«. Mnoge zemlje u razvoju često su proglašavane prozapadnim ili proistočnim ako nisu bile u stanju izgraditi potpuno samostalan koncept društveno-političkog sistema. Velike sile koriste tešku situaciju u kojoj se zemlje nalaze za širenje svojih interesa. Politička nezavisnost ne znači uvijek i ekonomsku nezavisnost. I tu je ona kočnica razvoja, jer se ekonomske strukture nisu mogle dovoljno razviti u razdoblju kolonijalizma, a put za njihovu preobrazbu je dug ili je pak nova vlada još uvijek slaba. Tako se ekonomska suradnja okraćuje onoj zemlji s kojom je do jučer vođena oružana borba za slobodu, jer su privreda zemlje, jezik i kultura ostali vezani za razdoblje kolonijalne prošlosti. I kao što se u knjizi kaže, nosioci prozapadnih utjecaja uglavnom su vođeni antikomunističkim postulatima koji ih dovode do kopiranja uzora zapadnih sistema, posebno SAD — privatnog vlasništva, višepartijskog sistema i sl.

Naravno, zemlje zapadnog svijeta ne ostaju ravnodušne spram ove naklonosti, već vrlo nedvosmisleno pomažu suzbijanje »komunističkog utjecaja« na ideološko-političkom, vojnom i ekonomskom planu. Pomicanje demarkacione linije stvara lažnu iluziju slobode, jer dotičnu zemlju štiti od moguće unutrašnje subverzije, kao i od susjedne naklonjenog suprotnom bloku, a u stvari ima za cilj širenje zona utjecaja i interesa u tom području. Zagovornici kruga »radikalnih« zemalja, smatraju pak, kako se navodi u knjizi, da je oslanjanje na istočni blok ili ideja o »prirodnom savezništvu« zajednička snaga kojom se treba boriti protiv imperijalizma. Dakle, VAN-

BLOKOVSKI faktor pokreta nesvrstanih u međunarodnim odnosima postaje stvar prošlosti, a nezavisnost se stječe samo oslobođenjem od svjetskog imperijalizma. Svrstavanje nesvrstanih po društveno-političkim sistemima ukida GLOBALNI karakter pokreta, a davanje prioriteta sili likvidira demokratske osnove zajedničkog odlučivanja. Oslanjanje na bilo koji od blokova negiranje je samostalne i NEZAVISNE politike pokreta nesvrstanih u rješavanju međunarodnih problema. Dakle, sadržaj pojave »radikalizma« kaže dr R. Petković »potpuno je protivan prirodi nesvrstavanja i vodi njenoj negaciji«.

Države imaju suvereno pravo da odlučuju o svojim interesima, oni i treba da ostanu nacionalna orijentacija, ali orijentacija koja se ne smije nametati drugim zemljama ili pak pokretu u cjelini.

Odlučujući momenat u smanjivanju potreba nesvrstanih zemalja za oslanjanjem na velike sile dvojak je:

— suzbijanjem ekspanzije jednog bloka suzbija se motivacija ekspanzije drugog bloka — iznalaženjem zajedničkih interesa od vitalnog značaja, a ne razlika, ostvaruje se ono jedinstvo zemalja unutar pokreta nesvrstanih koji blokovsku politiku izjednačuje s ovisnošću u međunarodnim odnosima.

Na 225 strana ove knjige autor obrađuje još niz aktualnih i ne manje interesantnih pitanja iz područja nesvrstavanja i time daje značajan doprinos izučavanju ove problematike u teorijskoj oblasti međunarodnih odnosa.

Koviljka Jarić

M. V. Stevović: Sirovine i novi međunarodni ekonomski poredak

**Savremena administracija
Beograd 1982.**

U knjizi koja je predočena javnosti Stevović istražuje materijalne i institucionalne pretpostavke uspostave novog međunarodnog ekonomskog poretka, dakle onaj aspekt suvremenih međunarodnih ekonomskih odnosa koji je u središtu međunarodnih političkih i ekonomskih zbivanja, i o čijem uspješnom razrješavanju ovisi daljnji napredak svjetske privrede i njenih pojedinih dijelova.

Autorova analiza izlazi iz kritike postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa koji, zasnovani na kapital odnosu, ne samo reproduciraju nego i zaoštavaju odnose eksploatacije u međunarodnoj ekonomiji i time potenciraju suprotstavljenost visoko razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, što na jednoj strani dovodi svjetsku privredu u stanje krize, a s druge strane izaziva političke posljedice nezanimljivih razmjera.

Polazeći s tih pozicija, autor istražuje zbivanja u svjetskoj ekonomiji, posebno u segmentu sirovina, da bi preko analize pripadajućih odnosa proizvodnje u međunarodnom prostoru došao do spoznaje o neminovnosti njihove ekonomsko-političke transformacije, a time istovremeno i do zaključka o neophodnosti uspostave novog međunarodnog ekonomskog poretka, u čijem je središtu Integralni program za sirovine i Zajednički fond, kao ključni instrumenti novih međunarodnih odnosa, posebno u relaciji razvijenih i zemalja u razvoju.

Do spoznaje o takvom mjestu i ulozi Integralnog programa za sirovine i Zajedničkog fonda autor dolazi postupno. Naime, da bi

uopće mogao doći do zaključka o značenju Integralnog programa za sirovine i Zajedničkog fonda za ukupnost međunarodnih ekonomskih odnosa i s time povezano novi međunarodni ekonomski poredak, neophodna mu je analiza nekih temeljnih kategorija političke ekonomije, pitanje svjetskog tržišta na primjer, i njihova verifikacija u teoretskom domašaju suvremenog značenja.

Ispravno uočavajući nove dimenzije svjetskog tržišta, kao organiziranog tržišta, autor izvorište međunarodnog sporazumijevanja za Integralni program za sirovine i Zajednički fond vidi u onim naporima koji već otprije postoje, posebno u sporazumima za pojedine vrste proizvoda međunarodne razmjene i naporima koji se od rata naovamo u tom pravcu čine. Međunarodne robne sporazume autor kritički preispituje, posebno njihove bilateralne i multilateralne forme i dokazuje njihove ograničene domašaje, pa stoga i dolazi do zaključka o potrebi prihvaćanja integralnog prilaza za rješavanje problema međunarodne trgovine u ovim i sličnim pitanjima. Formalno gledano, Integralni program za sirovine prihvaćen je na IV zasjedanju UNCTAD-a u Nairobiju (1976), a njegov je osnovni strateški cilj iskazan u nastojanjima za eliminiranjem ekonomske neravnoteže između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja, što zahtijeva odgovarajuće promjene u ustaljenim formama međunarodne trgovine, kako bi se omogućilo povećanje izvoza i realnih prihoda zemalja u razvoju od izvoza ne samo sirovina, već i poluindustrijskih i industrijskih proizvoda.

Istaknute i druge ciljeve Integralnog programa za sirovine autor detaljno prati, posebno u onim aspektima koji su od značenja za uspostavljanje NMEP, pa kako je realizacija Integralnog programa za sirovine praktično nemoguća bez formiranja Zajedničkog fonda, cijelu analizu prebacuje na preispitivanje međunarodnog sporazumijevanja o temeljnim pitanjima primarne proizvodnje i financiranja minimalnih međunarodnih regulacionih stokova osnovnih sirovina. Iako je formiranje Zajedničkog fonda formalno prihvaćeno, sva su druga pitanja još uvijek otvorena. Stoga autor istražuje pozitivne i negativne efekte različitih pristupa Zajedničkom fondu, pristupa razvijenih zemalja Zajedničkom fondu kao specifičnoj klirinškoj instituciji i pristupa ze-

malja u razvoju koje u Zajedničkom fondu vide uspješan međunarodni mehanizam financiranja njihove osnovne proizvodnje — sirovina.

Kako se iz izloženog vidi, knjiga M. Stevovića bavi se bitnim sadržajem suvremenih međunarodnih ekonomskih odnosa. Integralni program za sirovine i Zajednički fond doista su dva ključna instrumenta pomoću kojih se mogu učiniti krupni koraci prema novom međunarodnom ekonomskom poretku. To su zapravo instrumenti pomoću kojih se može prijeći od pukih deklaracija na stvarnu aktivnost u razrješavanju nagomilanih ekonomskih problema.

Analiza sirovinskog problema praćena je mnogim podacima. Njihova prezentacija ima dvojaku namjenu, na jednoj strani služe za iskazivanje temeljnih odnosa u međunarodnoj ekonomiji, a s druge strane s njima se potkrepljuju zauzeti stavovi. U oba slučaja korektno se koriste, što samo doprinosi objektivnoj valorizaciji promatranih sadržaja. U pitanjima koja promatra autor pokazuje vrsno poznavanje suvremene ekonomske teorije i međunarodne ekonomske i političke zbilje, pa se može zaključiti da pred sobom imamo vrijedan rad, u kojem su sistematizirano, pregledno i analitički obrađeni oni sadržaji bez kojih je nemoguće razumijevanje međunarodne stvarnosti i odnosa koji je prožimaju.

Na kraju, knjiga M. Stevovića pored Uvoda ima još sedam poglavlja. Njihovi su naslovi slijedeći: Teorijske osnove Novog međunarodnog ekonomskog poretka, Stanje svjetske privrede i međunarodnih ekonomskih odnosa i NMEP, Sirovinski problem u međunarodnoj trgovini, Integralni program za sirovine, Zajednički fond, i Zajednički fond kao osnovni preduslov za uspostavljanje NMEP i Jugoslavija i Integralni program za sirovine i Zajednički fond.

Vlatko Mileta

Henry Kissinger: Years of Upheaval

Little Brown, New York, 1982.

Svojom prvom obimnom knjigom memoara Henry Kissinger je pokazao da je i nakon relativno kratkog vremena moguće dati plastičnu sliku politike super sile, a da u personalnom pogledu njegove riječi o tome, da čovjek na visokom položaju »troši svoj intelektualni kapital a nema mogućnosti da ga uveća«, ipak u biti nisu točne. Jer, među brojnim memoarima državnika, ministara vanjskih poslova ili lidera političkih stranaka, Kissingerovi memoari zauzimaju visoko mjesto kao dokument svog vremena i izvanredno pregledna rekonstrukcija djelovanja super sile.

Prvi tom bavi se razdobljem 1968—1973., dakle vremenom kada je Amerika na visokom pijedestalu svoje moći ali ipak prisiljena da u uski bilateralni krug naj snažnijih primi i drugu veliku državu i prizna joj sve atribute super sile. To je prikaz postupnog kompliciranja vijetnamskog sukoba, pojačanih napora velike države da pronađe neko rješenje i da zbog te daleke epizode iz Jugoistočne Azije ne remeti svoje globalne pozicije. No, uz te napore da se zadrže pozicije i da se spriječi polaganom slabljenje američke globalne moći, koje je bilo već na pomolu, u Sjedinjenim Američkim Državama rasla je velika diferencijacija unutar raznih slojeva američkog društva koje više nije bilo jedinstveno u pogledu prihvaćanja strategijskih obveza. Diferencijacija oko pitanja ciljeva politike Sjedinjenih Američkih Država vodila je ubrzo i novom vrednovanju te politike i drukčijoj ocjeni njezinih osnovnih aktera.

Predsjednik Richard Nixon, koji je hrabro obećavao da će pronaći izlaz iz prvih ozbiljnih teškoća u koje se zaplela američka globalna politika, tražio je načina da se stvore novi temelji strukture vrha međunarodnih odnosa i da se utvrde novi pravci američkog djelovanja. Osoba koja je mogla to učiniti i koja, barem u početku, nije imala nikakvih uvjeta da se uzdigne više od položaja specijalnog savjetnika za pitanja nacionalne sigurnosti — bio je profesor s Harvarda: Henry Kissinger. Poznat po svojim knjigama, ali još više po raznim analizama i ekspertizama koje je vršio za različite američke institucije, Kissinger je bio tipičan predstavnik elite iz trusta mozgova koji je dobio zadaću da stvori snažno središte vlasti, po mogućnosti što dalje od birokratskih uhodanih mehanizama.

Kasnijim svojim prelaskom na položaj državnog sekretara Kissinger je dobio još bolje uvjete da svoje koncepcije prenosi u život i da u složenom svijetu djelovanja raznih međunarodnih aktera traži mogućnosti za realizaciju tako zacrtanih postulata. Taj veliki put, što ga je Kissinger učinio zahvaljujući predsjedniku Nixonu, od profesora na Harvardu, do specijalnog savjetnika pa kasnije do državnog sekretara, značajna je i brza evolucija položaja, pa i jednog dijela gledanja. Ona je obilno dokumentirana prvim i drugim tomom, a vjerojatno je da će i treći (koji treba zahvatiti razdoblje djelovanja Fordove administracije i ulogu Henryja Kissingera), također, teći tom linijom kontinuiranog uspona. Međutim, prateći uspon po ljestvici položaja nekadašnjeg profesora vidljivo je i njegovo inzistiranje na prihvaćanju njegovih koncepta i nastojanje da se oni čvrsto ugrade kao temelj američke politike. Suprotstavljajući se svim pokušajima idealiziranja svijeta i međunarodnih odnosa, Kissinger je od početka pa da kraja, jasno utemeljio pristup na politički sile, tvrdeći da samo kombinacijom takvih realnih sredstava: prijetnje upotrebe sile i pregovaranja postoje uvjeti za ostvarenje ciljeva globalnog karaktera države kao što su Sjedinjene Američke Države.

U ocjeni Kissingerovog djelovanja nema stoga nikakvih sumnji ni dilema o karakteru politike koja se planirala i sprovodila iz Bijele kuće. Nikakvi sporovi ne nastaju oko toga da li je to bila Kissingerova linija i da li je ona u osnovi odgovarala njegovim viđenjima svijeta i mjesta kojeg bi Amerika trebala imati u tom svijetu.

Drugi tom, nešto manje obiman od prvoga po broju stranica (1200 str) ali zato ne manje dinamičan po akterima i zbivanjima, normalan je slijed već predstavljenih ukupnih filozofskih pogleda iz prvog toma i pokušaj da se prikaže Kissingerova uloga u događajima koji su slijedili: od Nixonova ponovnog izbora pa do posljednjih dana Nixonove administracije.

U tom razdoblju tri velika kompleksa pitanja zaokupljaju pažnju administracije a time i savjetnika, odnosno kasnijeg državnog sekretara. To je Watergate, Bliski istok i detant. Sve velike političke konstrukcije unutrašnjeg i vanjskog karaktera Watergetom su dovedene u pitanje, to je surovo buđenje iz velikog sna koji je mnogo obećavao i u kome je Kissinger proveo mnoge ugodne trenutke. Sjećajući se tog velikog šoka, koji je Nixonova ekipa morala podnijeti, vjerojatno još pod dojmovima tih događaja, Kissinger možda i nije sve rekao. Ali i ovaj dio koji je prezentiran širokoj čitalačkoj publici, nakon brojnih knjiga i tv serija, dostatan je da ukaže na širinu skandala, koji svakako nije bio samo izraz sporadičnog i »nesretnog« stjecaja okolnosti.

Drugo veliko područje koje dominira ovim tomom to je Bliski istok i brojni pokušaji da se u tom neuralgičnom dijelu svijeta ostvare dugoročni ciljevi američke politike. Koristeći Sadata i njegovo nastojanje da izađe iz sovjetske orbite utjecaja i potraži unosniji »zagrljaj«, Kissinger je osobno zasnovao svoju veliku inicijativu »step by step«, vjerujući da je to put ne samo za pridobijanje Egipta, već i za definitivno istiskivanje glavnog suparnika — Sovjetskog Saveza s Bliskog istoka. Od početnog zanosa, pa do polaganog otrežnjenja, teče ta velika bliskoistočna igra koju je Kissinger vidio kao svoje veliko životno djelo, jedan od središnjih, veoma konkretnih poena u odnosima s drugom super silom.

Treći krug problema vezan je uz detant od vremena njegovog održavanja i razvijanja, od intimnih susreta dviju velikih država pa do prvih nagovještaja da ta politika, koja je trebala postati novi model međunarodnih odnosa nailazi na ozbiljne zapreke, kako u Sjedinjenim Američkim Državama tako isto i u međunarodnim zbivanjima. Bilateralni detant, uz pokušaj Kissingerova vještog jačanja američkih pozicija otvaranjem prema Kini, sve te-

že je bio održavan pod naletom brojnih zapreka, a snažan val protivljenja unutar Sjedinjenih Američkih Država povezao je opće napore za rušenjem administracije s napadom na »ispraznu i nekorisnu« politiku sporazumijevanja s drugom super silom. Kissingerova umješnost nije bila nikako dovoljna, niti su pozicije administracije bile takve da bi se detant moglo spašavati, bar ne u onom opsegu kako je to bilo zacrtano brojnim američko-sovjetskim sporazumima. Veliki spor oko karaktera američko-sovjetskih odnosa tj. kod temelja na kojima je počivao detant super sila postao je tako prilika da se napadne politika Nixonove administracije i da se na tom veoma osjetljivom polju zadaju udarci od kojih se uzdrmana strategija i njezini glavni stratezi nisu više mogli oporaviti.

No, uz ta tri velika središnja kruga tema tu su i brojni daljnji događaji iz tog razdoblja međunarodnih odnosa vezani uz pokušaj rješavanja vijetnamskog rata, prestanka rata u Kambodži, sukobi s američkim saveznicima i pokušaji stvaranja temelja nekog novog jedinstva, odnosi s Kinom, energetska kriza i pokušaji njezine prevladavanja.

Radeći sa svojom ekipom stalnih suradnika, od kojih je većina radila i na prvom tomu, Kissinger je uspio prikazati jedno čitavo razdoblje dinamičnih međunarodnih odnosa, djelovanje super sila, i pokušaj stvaranja čvršćih odnosa s velikom Kinom. To je i prikaz kriza koje su potresale međunarodnu zajednicu kao i težnja da se da uvid u to kako su svi ti problemi bili doživljavani u Bijeloj kući i kakvi su bili stavovi, pogledi i predlagana rješenja za koja se zalagao specijalni savjetnik, a kasnije državni sekretar Henry Kissinger. Istodobno, taj veliki opis i morao je biti takav ako se uzme u obzir dinamika koju je Kissinger unio u obavljanje svog posla, njegova brojna putovanja, kontakti javnog i tajnog karaktera, posjete i rezultate koji su uslijedili.

Suvišno je uopće u recenziji rada ove vrste naglasiti da je on ispunjen velikom dozom subjektivnog gledanja i da je taj specifičan ugao promatranja vezan uz značajnog aktera koji ima o čemu pisati i što prenijeti. Njegov profil osoba koje je susretao i s kojima je radio, počev od Nixona pa do lidera velikih zemalja, u velikoj mjeri nose taj pečat vlastitog viđenja bez pokušaja da se izvrše

neka retuširanja. Istodobno, kritičar Kissingerove politike, ako i može preći preko ovog djela subjektivnih stavova, ne može ipak smetnuti s uma neka druga pitanja koja se nameću sama od sebe.

U prvom redu čudno je da je Kissinger toliko iznenađen Watergetom, da je u svom globalnom viđenju svijeta gotovo spreman da ga prikaže kao nešto ne tako značajno, ali ipak dovoljno veliko da onemogućiti, kako Kissinger piše »očuvanje« južnog Vijetnama, realizaciju bliskoistočnog mira, spašavanje detanta itd. Glavna uloga koja je Kissingeru pripala upravo pri kraju Nixonove moći morala je i njega samoga staviti u situaciju u kojoj mu je ipak bilo jasno da bez obzira na nov položaj ostaje malo toga što bi on još mogao uraditi.

Veliki zagovornik energične diplomatske akcije, bilo javne ili tajne, previše slobodno daje ocjene o uspjehu svojih mislija. Njegovo prikazivanje događaja u Vijetnamu i američkih poteza teško da bi se moglo spojiti s onim što se stvarno tada dešavalo, a to u još većoj mjeri vrijedi za Kissingerovu ulogu u svrgavanju i likvidiranju Allendeova socijalističkog pokušaja u Čileu. Veoma jednostrano slikajući dolazak na vlast Allendea i djelovanje socijalističke vlade, Kissinger jasno želi stvoriti unaprijed alibi kako bi svakom bilo jasno da ta vlada nije »smjela postojati« i da ju je trebalo likvidirati. Osvrćući se na primjedbe koje su na raznim stranama bile iznesene o američkom, pa i Kissingerovom, djelovanju u procesu destabilizacije, odnosno rušenja legitime vlasti u Čileu, Kissinger se dosta cinički osvrće na sve te primjedbe kao na »folklor«, koji je trebao pojačati vrijednost skandala Watergate i ocrniti ukupno djelovanje Nixonove administracije.

Tražiti međutim, od Kissingera da drukčije razmišlja o svojoj ulozi npr. u Čileu ili u doba bombardiranja Kambode ili pokušaja za državanje Južnog Vijetnama bilo bi svakako previše. Memoari sami po sebi predstavljaju subjektivno viđenje, dio su prikaza njegovih vlastitih aktivnosti, a čitaocima ili kasnijim istraživačima ovog razdoblja međunarodnih odnosa, daju materijal da se slože ili ne slože s Kissingerovim tezama.

Nije potrebno niti objašnjavati niti posebno isticati da je Kissinger odlučan antikomunist koji taj svoj pogled ne pokušava zatajiti i kon-

tinuirano ga provlači od opservacija sovjetskog ili kineskog sistema, pa do pokušaja obrazlaganja zbog čega je Allende pao. Za poznavaoce Kissingerovih djela niti to nije ništa novoga niti čudnoga, riječ je zapravo o kontinuitetu razmišljanja utemeljenog na sili i pokušaju da se ta, po mogućnosti, što veća vlastita sila sretno koristi, kako bi se izvučlo što više od druge ideološki nepomirljive strane.

Fasciniran Metternichom i umijećem održavanja ravnoteže snaga profesor Kissinger, a kasnije specijalni predsjednikov savjetnik i državni sekretar, nastojao je pronaći uvjete za realizaciju nekog magičnog eliksira na bazi kojeg bi se održao globalni mir i u tom velikom mirnom prostoru pronašle šanse za vođenje američko djelovanje. No, ravnoteža snaga iz doba 18. i 19. stoljeća nije prenosiva u suvremene dinamične tokove međunarodnih odnosa i u djelovanje sve većeg broja aktera, koje iako ih Kissinger namjerno neće da vidi, ipak mora ponekad prihvatiti, makar kao točke na kojima izbljaju krize ili bivaju ugroženi američki interesi. Kombinirajući realnu politiku utemeljenu na sili i politiku kao vještinu mogućeg, Kissinger je javno isključio sve korektive, pa i zapreke koje bi ometale razvijanje što punijeg koncepta realpolitik. Izbacujući u prvi plan interes vlastite super sile jasno je prezentirana ukupna filozofija međunarodnih odnosa koja ostavlja malo mjesta za razmišljanje o nekim moralnim načelima vezanim uz ravnopravnost, jednakost ili poštivanje demokratskih prava u djelovanju svih država. Zagovarajući, istodobno, ravnotežu snaga kao rješenje problema Kissinger je spreman braniti taj koncept čak izdvojen iz realnosti međunarodnog života. Pri tome on se zalaže za održavanje napetosti, ne želeći da prizna kako napetosti stvorene na jednom dijelu planete lako nalaze put u drugim dijelovima, odnosno on neće da vidi da realna politika nije u stanju spriječiti nastanak takvih napetosti, već samo pomaže njihovu izbljanju.

Kada bi netko htio biti ciničan, poput Kissingera, mogao bi isto tako dovesti u pitanje mnoge od njegovih središnjih poteza koje on danas ocjenjuje uspješnim. Polazeći tim redom moglo bi se reći da bi do američkog otvaranja prema Kini prije ili kasnije moralo doći, a to što je došlo upravo u doba Nixonova više je zasluga kineskih shvaćanja, od-

nosno potreba, nego američkih točno isplaniranih vanjskopolitičkih poteza i odluka. Velika akcija na Bliskom istoku, iako je uvukla Egipat u okrilje velikog američkog saveznika, nije ipak postigla svoj glavni cilj — izbacivanje Sovjetskog Saveza iz tog dijela svijeta. Umjesto da se zadrži Južni Vijetnam, došlo je do njegova uključivanja u jedinstveni socijalistički Vijetnam, velika politika detanta stvorena jednim dijelom po uzoru na koncepciju ravnoteže snaga i posebne uloge dvaju super sila nije izdržala toliko teret itd. Naravno, da bi u nabranjanju takvih stavova trebalo imati na umu i to da je uopće o uspjehu ili neuspjehu neke vanjske politike, odnosno realizacije njezinih ciljeva, veoma teško objektivno raspravljati jer se unatoč nastojanju za objektivnošću ipak odmah postavlja pitanje ugla gledanja.

Nesumnjivo je, međutim, da su Kissingerovi memoari izvanredno zanimljivo štivo, bogato duhom i sadržajem, korisno kako čitaocu koji nema većih pretenzija tako i onima koji žele upoznati »tajne« velikih diplomatskih događaja i pokušati zaviriti u pozadinu, ali i onima kojima su međunarodni odnosi profesija.

Radovan Vukadinović